

Algirdas Landsbergis

DIRVONUOJANTYS PLOTAI IR LIETUVIŲ LITERATŪRA

„Iš vagono pasipylė žmonės... Matėsi, kad tai buvo užsieniečiai”.

(Iš novelės)

Bet kokia staigi akistata su veidu, medžiu, mirtimi, nauju gamtovaizdžiu iššaukia skubią vaizdų ir minčių juostą. Tebūnie šitai keletu minčių bei vaizdų vieno gamtovaizdžio fone.

Kiekvienos būtybės gyvenime išmuša valanda, kada ji prieina savo „tamsiąją girią”. Su daiktais ir įvykiais susitinkama kiekvieną valandą, bet tik nedaugelis jų raudonai pažymėtos – valandos, kada susitinkama su lemtingaisiais daiktais ir įvykiais, kad paveikt jų eismą ir būt paveiktiems. Vieną tokių valandų gyvena mūsų literatūros priešakiniai daliniai vakaruose. Literatūra tėvynėje, tarybiniam grūstuve, tegali gyventi nedaugeliu impulsų, nežiūrint jų galingumo ir svarbos. Išskyrus parsidavusiąją, kuri tuo pačiu nuvertina ir sunaikina save, ji gyvena, skleidamasi slapta ir kartu bei „šovinistinėmis”, dekadentinėmis nuotakomis prisakverbdama į viešąją raštiją. Didžioji jos dalis betgi lieka kūrėjuose neišsakyta. Tremties literatūra gi turi nepalyginamai laisvesnes sąlygas ir ypatingų dovanų: tėvynės netekimo kančią, nepriteklių ir pareigą tęst bei ugdyt savo tautos kultūrą. Su tomis dovanomis ir su išsineštosiomis, kai vientisa būtybė – žmonių, idėjų, vaizdų ir nuotaikų junginys – ji stovi dirvunuojančiuose plotuose.

Dirvunuojantys plotai? Ta sąvoka čia pasirodo vietoj „vakarų kultūros”, kuri politikų lūpose, laikraštinių akimirksninėse žinutėse ir šiūdieniam sąvokų jukiny įgavo labai sugižusį skonį. Dirvunuojantys plotai – tai „waste land”, sąvoka, gimusi poezijoje ir tebeturinti pirmąskėią skambesio jėgą. Tai vakarų kultūra ir modernioji civilizacija su savo šaknimis ir debesimis. Gamtovaizdis, paskutiniaisiais metais pranašišku tikslumu įgavęs savo pilnutinę išorę. Dirvunuojantys plotai. Griuvusių laukai, pelėšiai virš antikos nuolaužų ir renesanso skutų, lieknaliemenės katedros nuodų garuose, negyvų

kamienu jūduma, neišsenkantis žiedų lietus ir vėl griuvėsiai. Pernokęs sodas, žavintis savy sukauptų vasarų šviesa ir, kaip nuskaidrėjantys mirštančiojo broožai, savo paskutiniųjų valandų išspinduliavimu visko, kas jame buvo dyvina. Užburiantis ir sukrečiantis spinduliavimas sklinda iš dirvunuojančių plotų, itin paveikdamas jautriausiuosius tautų organus – jų literatūras. Kaip bangos purlas, priplautas prie vos težiūrėto kranto, nusigrėžus ir nugręžta nuo Rytų, mūsų literatūra fiziniai ir dvasiniai stovi dirvunuojančiuose plotuose. Ji pergyvena vieną raudonai pažymėtų susitikimo valandų, o kiekvienas didysis susitikimas ir lūžis istorijoje yra ir bandymas, atsinaujinimo arba žuvimo šaltinis, kova, kurioje neišvengiamai dalyvauja ir aklos gamtos jėgos. Net mylinčiųjų apsikabinimas jų švelniausioj valandoj kartu yra ir kova, tuo labiau dviejų kraujo, nervų ir sapnų medžiagos fantomų susitikimas griuvusių prieblando, kurios slaptažodis šiandien – Göterdämmerung.

Įžvelgus tą susitikimą, pirmasis instinktyvus savisaugos ir savigarbos pašnabzdėtas klausimas – ar mūsų literatūra pasiruošusi jam, pribrendusi bandymui, pajėgi kovai? Ir nors nuo jo prabėgo dar tiek nedaug laiko, mūsų literatūros laikysena, tematika, priemonės ir turinys leidžia įspėt eilę atsakymų. Pirmasai jų: ji stengiasi nežinot įvykusio, kaip kūdikis, užmerkęs akis tiki nematą ir esąs nematomas. Nesuklyskime palaikydami josios pozos nusigrėžimu nuo laikinumo, kad žvelgus į Absoliutą. Čia nusigrėžiama nuo įvykio, kad žvelgus į savo švarko sągą. Reikalauti iš jos politinio ar kitokio „engagement” būtų literatūros žalojimas, tačiau reikalauti žmogiškojo „engagement” – būtina, nes kitaip literatūra virsta pamėkle. Būkim kuo tik geidžiame, rašykime ką norim, kad ir „lyrinius romansus” ar aforizmus, bet tame turi matytis, kad mes gyvi, kenčią

žmonės, ir kad mes gyvenam kenčiančiojo epochoj. Literatūra, kuri gimė kad išgyvent iki dugno žodžius „matyt ir jaust“, negali nesuvirpėt nuo tos milžiniškos tragedijos, besirutuliojančios prieš mūsų akis; ji, kurios visa esmė šaukiasi didybės ir kurios tyriausia išraiška yra tragedijoje.

Dalinis visa to įsisamoninimas akivaizdus paskirose išimtyse, tesutvirtinančiose mūsų literatūros pozą, kaip atitrūkę miglos kamuoliai tik pabaigia debesio vaizdą. Mūsų literatūra, galutinai nepersirgusi nė vienos srovės, yra pažeidžiama visoms. Pavieniai susidūrimai su įtakomis, kurias tenka išgyventi vien asmeniškai, išugdė dalį tų „vienišųjų kamuolių“ kūrinijų, jų trupumą ir keistą grožį (A. Nyka-Niliūnas, H. Nagys). Bet debesies ilgesingai šaukia – likim kaip buvė! Likim... ir tuo pateisinamas neišsiplėtimas į pasaulines problemas bei nesutelkimas naujų aspektų savosioms. Pateisinamas užsidarymas, atsilikimas, nežinojimas.

Kitas atsakymas skamba: jei mūsų literatūra staiga lyg pasakos karalaitė atmerktų akis, ji neišlaikytų bandymo. Jai net netektų pralaimėti kovos, ji būtų nutyletą, kaip ji nutylima dabar. Gal kai kam atrodyt, kad būtų per daug iš tos atskiros saujelės galvojančių ir rašančių žmonių reikalaut būt išgirstais pasauliniame orkestre. Tačiau argi ta saujelė prisipažįsta nieko nebeturinti pasakyti? O jeigu ji nepripažįsta, ji turi būti išgirsta, nes dabar, balsų juodajai rinkai klestint, kiekvienas jų, išeinąs iš žmonių ar tautos širdies, yra per brangus, kad likt neišgirstu. Kol kas mūsų literatūra neįkainojamai vertinga, kaip už būvį kovojančios tautos gajumo išraiška, bet, deja, tik tiek. Kasdienis susirūpinimas jos verte rodo tos vertės trūkumą, visuotinai pripažįstamą, kad ji tepasiekė baugaus vidutiniškumo. Užuoat sukūrusi romaną ir epą, tremties literatūra kol kas tesulipdė kuklų eilėraštuką ir novelikę be baigminio nušvitimo. Jei to priežasčių mėgintume ieškot praeityje, kreipkimės į pietų tautų mintytojus, nes jie turi įgimtą pastabumą istorijos raidai ir jos ženklams.

Kaip nuostabiai tinka dabartinei padėčiai Benedetto Croce's žodžiai: „Kultūra ir literatūra nesunyksta dėl išorinių aplinkybių, bet dėl vidinių priežasčių. Jei seni minčių ištekliai sunaudojami,

senujų jausmų šaltiniai užanka ir nežiūrint to, kol susidarys kiti ir pakankamai stiprūs, toliau dirbama su jau išsisėmusiais, tada susidaro dvasinė tuštuma. Tada nagingumas, ryžtas ir darbštumas turi pavaduoti dvasinį ir poetinį originalumą.

Mūsų literatūra menksa ir džiūsta taip pat dėl vidinių priežasčių. Ir mūsų kartos delsimas imtis savo uždavinio yra bene svarbiausioji jų. Priešaušrinė literatūra atliko savąjį, vien prisimindama lietuviškąjį raštą, sustatydama lietuviškus sakinius ir leisdamą lietuviškas knygas: „Aušros“ laikotarpis – žadindamas lietuviškuoju raštu. Abiejų kelrodžiu buvo savos valstybės atkūrimas, kur ir žodžio menas galėtų nevaržomas ir laisvas kilti vis naujosna pakoposna. Nepriklausomybės metu išsiskaidė nors ir apyžalis, bet platokas literatūrinis pluoštas – kylančios tautinės ir individualios sąmonės, formos laimėjimų ir platesnių ryšių su pasauline literatūra išdava. Mūsų buvo svajota, kad tas laikotarpis tęsis nepabaigiamai ilgai, ir mūsų literatūros horizontas išplis, ir daigai virs vaisiais. Bet jis tapo šurkščiai perplėstas dar savo pirmose dešimtyse, ir naujasis, kaip anieji, vėl eina to paties tikslo vedamas, nors jau visai kita širdimi ir apdaru.

Jau rašyta nuo žinojimo ir laisvės medžių, valgyta leistų ir užgintų vaisių. Pasaulio vaizdas pakito. Vertybes persikainoja ir kas iš prisirišimo seniosioms nenori perkainoti savųjų teneuždengia akių nau jau persikainojusių. Mes patys pakitom. Kūdikiai tapo pabėgėliais, vaikai kovotojais, rašto žmonės angliakasiais, filatelistai ėmė rinkti žaizdas, ūkininkai perplaukė jūras.

Kas buvo mūsų su vargu pastatyta ir kas reiškę ramybę – namelis, dangus virš jo, medžių ošimas – dingo, ir mums beliko viena tikrovė: kančia. Žemiškosios gėrybės sureliatyvėjo. Ką mes laikėm visuotinu – tapo laikina, ką geru – per maža, ką blogu – kasdieniška. Kartais mes nebematydavom nei gero, nei blogo, bet tik ištisinį, nesustabdomą vyksmą, kurį apspėsdavo vien mūsų santykis su juo. Ir kada mes pavargdavome ir pataikaudavom savo silpnybės, pasaulio vaizdas visai sutrikdavo. Mums atrodydavo, kad Dievas, į kurį mes

melsdavomės ar kurį mes neigdavom, sutapdina savy gėrį ir blogį, ir mes nežinojom, ar jis tas pats, kaip anuomet, ar jau kitas. Tikrai, šis laikas turėjo visus matavimus, kurių trūksta mūsų literatūrai – intensyvumą, jėgą, gylį, margumą ir daugialypiškumą. Mūsų rašytojai leido jam bėgti pro save užsisvajojusiai mieguistomis akimis. Kartojantis nebe pirmajam, bet gūdžiausiam „būti ar nebūti“ mūsų istorijoje, mūsų literatūra toli atsilieka nuo jos. Istorija per daug dažnai buvo rašyta krauju, literatūra – veik niekada.

Visuotinos kovos apkasų kampelyje mūsų karta dar rašo rašalu, vandenim ir prisiminimais. K. Bradūno „Maras“ parašytas po to, kai mes žiūrėjom ir tebežiūrime į akis siaubui, t.y. praturtėjom išgyvenimu, ypač svarbiu tai temai. Bet savo dabartinę išvaizdą „Maras“ galėjo būt parašytas ir 1937 metais, o šį tą apdailinus iš jo išeitų nebloga pastoralinė poema. Mes žiūrėjom, bet nematėm. Dėl mūsų tautos sveiko atsparumo blogiui? Duok Dieve. Bet jeigu atsiliginant mums kada nors bus leista pažvelgti į akis gėriui, ar nepraeisim pro jį mieguistai užsisvajoję ir ar nerašysim taip pat?

Mūsų dabartinių, kaip ir visų nelaisvės, metų siekimas įgauna kitokį pobūdį, kada ir mūsų žemės kamuolys pergyvena sunaikinimo grėsmę. Pasaulis niekada nebuvo toks vieningas, kaip dabar, nors jį jungiantieji ryšiai vadinasi badas ir baimė. Vieningumas įpareigoja. Nykstant nuotoliams ir susiglaudinant kūnams, mes suartėjame – ir meilė, ir neapykantoj. Kur tik bebūtų sviestas mūsų akmuo ar žodis, jis pataikys į žmogų. Mes vėliakos tartum pradėdame sumegzti po Adomo taip išsidraikiusius giminytės ryšius su būtybėmis, sutvertomis pagal tą patį paveikslą, ir iš to kyla pareiga bendrauti, suprast ir mokytis vieniems iš kitų. Jau pats laikas suteikt internacionalumo sąvokai mūsų žodyne kitą, o ne vien koliojimosi reikšmę. Jei kai kurios lakštingalos perspėjamos nebendrauti su Cocteau ar Claudel'iu, mes, norėdami likti žmonėmis, o ne paukščiais, nepajėgiam jų klausyti. Kiekvieno tikro rašytojo pase šalia pirmosios pilietybės turi būt įrašyta – „pasaulio pilietis“. Savo krašto ir jo literatūros garbei ir naudai.

Dabar gi, užuot savo gyvybingumu, nuolatiniai

atsinaujinimu ir pulsavimu įrodžiusi savąjį ir tu pačiu tautos nemarumą, mūsų literatūra, o ypač kritika, išsigimsta į tariamai sveiką savimi patenkintą bourgeois konservatyvizmą. Bourgeois filosofija aiški ir nepajudinama: aš – sveikas, kas sveika – gera, – aš – geras. Pasak jo, sveikumas yra visuotina palaima, ir jis – žydingi tos palaimos dalis. Sveiki yra: ramiai rimuoti eilėraščiai, operetinio sodžiaus buities vaizdeliai, vienišų mokytojų gyvenimo novelės, apsakymėliai, prasidedą „buvo gražus sekmdienio rytas...“ ir pasibaigią „... jų jaunos širdys ryžtingai suplakė“, ir taip gana toli. Bourgeois nuoseklus, bet jis pamiršta sveikumo laipsnius. Goethe's sveikumas yra aukščiau už Eckermann'o, o šio aukščiau už amtschreiberio Meyer'io. Ir, kas svarbiausia, Dostojevskio liguistumas yra aukščiau už Turgenovo harmoniją. Tariamas sveikumas ar nesveikumas neturėtų būt vertybės mūsų literatūrai. Kiekvienas kūrybiškas liguistumas joje stovėtų aukščiau už dabartinę visuotiną sveikatą, ir tuo būtų sveikesnis už ją galutinųjų vertybių atžvilgiu. Nepaisant to, bourgeois narsiai gina savo pasaulėžiūrą. Kasdienes keistenybes kritikos pasauly galima būtų teisinti provincialiu atsilikimu, bet jose vis labiau iškyla bukomo atstovų kovingumas. (Prisimintina audra po I. Miškino tokių motyvuotų ir, palyginus su kitais kraštais, tokių švelnių kritikų; ginčai dėl moderniojo meno ir kt.). Ką tik sumiesčionėjęs bourgeois bijosi visko, kas skiriasi nuo jo parduotuvės saldainių reklamos. Visuotina bet kokios laužytos linijos ar posmo baimė laša iš, ach, kaip daugelio mūsų kritikos didikų plunksnakočių. Bourgeois materialus ir nekritiščioniškas, jis su panika ir baime žiūri į nusidėjėlius bei šventuosius, kurių kaip dieviškumo dovanos taip labai stokoja mūsų literatūra. Jau Herbačiauskas šaukėsi jų prieš dvidešimt metų, nujausdamas rūgstančio baugaus vidutiniškumo grėsmę. Laikas parodė, kad jis buvo teisus. Išgąsdintas chaoso, kurį galima išnaudoti kaip galingą sriautą kūrybinei jėgainei, bourgeois, siaurojo akademizmo remiamas, bevelija kišeninę lempuotę. Jei Čiurlionis ar Milašius būtų kūrę šiandien, jie būtų apkaltinti liguistumu, nutautimu, įžūlumu ir

egzistencializmu. Bet kai jie jau pripažinti, jais bene daugiausia remiamasi norint įrodyti, kad Lietuvos dvasinės ribos neišmatuojamos myliomis ar geografiniais laipsniais. Bourgeois pripažįstami šiuolaikiniai pranašai (kaip reikalingas jų kiekvienas persilaužimo metas!) apsiriboja smilkalais ir ketureiliais. Jis išsigąstų teisiančių ir kraujuojančių pranašų, sutapdinančių savyje, kaip ir mūsų laikas, mirties bei gyvenimo dvelkimą. Jis mieliau miega amžinuoju popietės miegu, medauninkų langinėms siūbuojant nuo knarkimo.

O tereikia bent minutei pasikelti, prieiti prie lango, ir prieš akis išsiplėstų dirvonojuantys plotai. Ir ne laukai pilni gaidios rasos ir rugių sveikatos. Ir ne šviesus pirmosios komunijos mergaitės veidas. Ne tik derlius kyla iš tų laukų, veide šalia gyvybės rausvunos veriasi raupai. Chroniška pražūtis meilė anglų literatūroje nuilsusi prancūzų gracija, brutalus amerikiečių beviltiškumas želia dirvonojuančiuose ploutuose. Šv. Julijonas bučiavo raupsuotąjį veidą. Galima ir spjauti į jį. O mūsų literatūra miega. Miega, prieštaraudama savo vardui, nes būti rašytoju reikškia begalinį imlumą ir dosnumą, reiškia dėkoti už kiekvieną susitikimą, dėl kurio galima be galo daug laimėti ar prarasti.

Kai kuriems prieškariniams politikams "splendid isolation" programa skaudžiai atkeršijo. Mūsų literatūra dar mėgaujasi ja. Izoliacijos grožio paneigti neįmanoma. Užsidarymas savyjame dramblio kaulo ar gintariniame bokšte saviškai žavi. Dabarties Vokietijoje jaunieji rašytojai tai pripažįsta, bet kartu ir kaltina tuo senosios kartos izoliacionistus. Kas nepripažins grožio brangiems, trapiems mezginiams gaisro rėmuose? Bet dvasios sukalkėjimas nuvedintame miegamajame vargiai ką tesužavės. Ir jame dažnai sušunkama „sukurkim savitą kutūrą!" Lyg kultūra būtų sukuriama duknose. Nors mūsų rašytojo guolis dabar kietas ir pagalvė medinė, bet septyniasluoksnių duknų jo kūrinuose apstu. Pateisinti jas galėtų tik dangiškųjų jėgų nutarimas paskelbti mūsų literatūrą išrinktąja ir nežemiškąja. Bet kol jos to nepranešė, mūsų literatūra išsiskiria iš kraujo žemėlapio ne aureolės šviesa, bet pilkuma.

Tame kraujo žemėlapyje senosios vakarų kultūros tykanti mirtis yra tapati gimimui, nes metafizinė tuštuma šioje dvasia persotintoje erdvėje neįmanoma. "In my end is my beginning", rašė T. S. Eliot'as. Įvykių grūstyje mes dar nepajėgiam atpažinti gimiančiojo, nežinome, kokį vardą turės iš senosios kultūros pelenų iškilsiančioji. Kas gali nuspėti senojo pasaulio palikimo jai dydį? Viena aišku, kad iki šiol šiame etape, kaip ir savyjame, mūsų literatūra netarė savo pilnutinio žodžio – gal bijodama sutepti savo lyriškai šventadieninį drabužį, gal manydama, kad epai tebuvo sukuriami žiloje senovėje.

Bet kiekviena literatūra, taip pat ir mūsų, gyvena neišsakyto žodžio ilgesiu. Mes tikime, kad jis bus tartas – vakarams, rytams ir sau. Nuostabus mūsų tautos dvasinis turtas dar laukia įvaizdinimo. Sukauptas per šimtmečius jo perteklius veik neišsakytas, kraitinės skrynios vos atidarytos. Praėję kartos vienišomis pirmųjų rankomis suteikė jam daug gražių, tvirtų bruožų. Tame glūdi meilės ir prisirišimo prie mūsų klasikų-pionierių paslaptis. Jie pirmieji apšėjo laukus, bet mes nusikalstame jų palikimui, neužkariaudami naujų plotų, neišdegindami pasėliams naujų bruzgynų. Ėjimas išmintuoju taku nereiškia senolių gerbimo: jų lobis nepakenčia tamsos ir drėgmės.

Tai pajutusį ir norintį palikti senuosius laukus ilgiausiai sulaukys viena abejonė. Ar ji, ar mūsų literatūra neperas savitumo, ar netaps ji metise? Ar kosmopolitiniu krupje ranka nepavers mūsų tautinio indėlio viena moneta tarp daugelio? Nebus per drąsu sakyti, kad jokios tautos literatūrai nėra mažiau pavojaus netekt savo tautinio turinio, nes nėra tautos ištikimesnės savo žemei. Joks okupantas negalėjo nė vienu lietuviu pasitikėti iki galo. Ir Venclova ar Korsakas yra šurpiausiai nuoseklūs tik savo programinėse kalbose. Tereikia jiems pasukt lyrikon, ir ji pakvimpa šovinistiniu proletariato išdavimu. Ar Vaičiulaitis, tiek metų pragyvenęs vakaruose ir įsigyvenęs vakarų literatūron, nėra lietuviškesnis už šimtus niekad neišėjusiųjų? Prancūziškoji stiliaus kultūra tik praturtino jo sukurtąjį lietuviškumo kompleksą. Jei įprastinė lietuviškumo sąvoka nepajėgė išsilaikyti įtakų žaizdre, ar ji verta saugojimo bei puoselėjimo? Ji nėra tai, kas glūdi

mumyse ir mūsų žemės širdyje, bet mūsų menkokos vaizduotės padarinys. Visoms sąvokoms ateina metas pateisinti savo užsibuvimą. Metas mūsų tautos pasakos didvyri – užpečkyje lindintį svajingą Jonelį – kuriam laikui pakeisti jaunu galiūnu, išeisiančiu platujin vieškelin, savo mėlynomis akimis drąsiai ir atvirai aprėpsiančiu platumas ir nebijosiančiu susiimti su kitų šalių galiūnais. Tie keli dalykai, kurie būdavo vadinami lietuviškumu, nėra labai atsparūs dabartiniam klimatui. Bet, išėjęs iš jau kiaurai pražiūrėto rūtų darželio, būtų atrasta dar šimtai jo niekad pilnai nežiūrėsimo veido bruožų ir spalvų. Žodis „Lietuva“ slepia daugiau, negu matome atvirukuose ir laikraštinėje lyrikoje. Jame yra vietos visų formų apdarams, o mes vis dar tebemėginame nešioti rokokinį vielinį sijoną, teleidžiantį sustingusiai spoksoti, o ne judėti ir gyventi. Ir jei archeologai, kada nors atkasę to sijono pavėsyje sujurtų poezijos-verkuonės pavyzdžių, mėgintų atkurti Lietuvos vaizdą, jie priėtų stebinančių išvadų, kad mūsų dangus buvo iš sacharino, o beržai – kartoniniai.

Tačiau mūsų, vakarų ir rytų dangus yra kitos medžiagos. Ir yra kitos medžiagos mūsų rašytojų galvose bei širdyse. Ja turtingiausia ateinanti karta, kuri turi išdrįsti gyventi savitai, nežiūrėdama mieguistumo tradicijos. Ateinančioji – ne tik ateisiantys kūrėjai, bet ir dabartiniųjų ateisiantys kūriniai. Ateinačioji karta kaip visada nešasi su savimi viltį ir didžiąją galimybę. Ji nugalės, nes jos pusėje dvasia, gamta ir žodis. Ji nugalės, nes ji ateinančioji.

Jeronimo Alpio (Algirdo Landsbergio) straipsnis „Dirvonuojantys plotai ir lietuvių literatūra“ perspausdintas iš žurnalo „Žvilgsniai“ (1948. Nr.4. P. 46 – 51), gavus šio leidinio redaktoriaus Jono Meko sutikimą. (Straipsnio kalba netaisyta.)